

УДК 378.013:159.9:[165.3]

АЛЛА БОЙКО

(Полтава)

ПЕДАГОГ ЯК СПІВАВТОР ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНІ ВІДНОСИНИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ І ВИЩІЙ ШКОЛІ»

На методолого-теоретичному й технологічному рівнях обґрунтовано феномен «суб'єкт-суб'єктні відносини» як педагогічну категорію і підґрунтя духовно-морального змісту цього поняття. Розкрито ретроспективу, сучасний стан, схарактеризовано актуальність і доцільність подальшого всебічного дослідження цього феномену. Виявлено структури, механізми, рівні та засоби формування суб'єкт-суб'єктних відносин у педагогічному процесі загальноосвітньої і вищої школи.

***Ключові слова:** суб'єкт-суб'єктні відносини, учитель, учень, викладач, студент, освіта, виховання.*

У сучасних умовах суб'єкт-суб'єктні відносини педагога й учнів, викладача і студентів потребують подальшого методолого-теоретичного обґрунтування, а також сприйняття й усвідомлення їх на прикладному рівні, оскільки підґрунтям реформування освітньої галузі є збереження індивідуальності дитини, її унікальності, різноманітності в здібностях і можливостях, інтересах та прагненнях. У педагогічно доцільній, гуманній взаємодії дорослі і діти найяскравіше виявляють себе, глибше пізнають один одного, досягають взаєморозуміння. Завдяки суб'єкт-суб'єктним відносинам учень чи студент усвідомлює сенс власного життя і діяльності, визначає особистісну траєкторію розвитку, розробляє і реалізує плани на майбутнє, на основі чого нерідко відбувається корекція чи навіть зміна поставленої ним мети.

А отже, проблема значно актуалізується, що зумовлено такими основними чинниками: по-перше, подальшим зростанням людського фактора, стрімким переходом до інформаційного суспільства, здійсненням університетами проривних досліджень; по-друге, підготовкою високого рівня педагогічних кадрів; знанням практики, створенням атмосфери інтелектуального пошуку; по-третє, завданням побудови максимально індивідуалізованої виховної й освітньої траєкторії учня й студента, створенням і використанням сучасного педагогічного середовища; по-четверте, необхідністю розроблення й оперативного впровадження інноваційних, практико зорієнтованих результатів педагогічної науки, технологій і перевіреного взірцевого досвіду вчителів.

Головним предметом і концептуальною ідеєю на даному етапі нашого дослідження стала модифікація широкого поняття «педагогічні відносини» у освітньо-виховальні суб'єкт-суб'єктні відносини, які розглядаються як ви-

значальна педагогічна категорія, першооснова і головна умова повноцінного виховання й освіти особистості, а педагог – як співавтор духовно-морального змісту педагогічно доцільної взаємодії. На відміну від виховних відносин, які стихійно виникають між особистістю, що формується, і всіма людьми й процесами, що відбуваються, освітньо-виховальні відносини і педагогічно доцільна взаємодія, свідомо формується під керівництвом педагогів, спрямована на досягнення мети виховання. Освітньо-виховальні відносини – спеціально організована, суб'єкт-суб'єктна, морально-естетична, духовно-моральна, педагогічно доцільна взаємодія всіх суб'єктів педагогічного процесу, спрямована на досягнення мети виховання, зумовлена соціально і психологічно всією системою прийнятих суспільних відносин, національних і загальнолюдських вартостей, відповідає певному періоду розвитку країни. Хоча це визначення вже апробоване в практиці, слід зауважити, що воно не є стабільним, а розвивається, як розвивається сама педагогіка і суспільство в цілому [3, с. 2]. Сьогодні, це піднесення національно-патріотичного виховання.

Концепція подальшого дослідження відносин включає три концепти і розглядається нами на трьох рівнях: методологічному, теоретичному і технологічному. Щодо методологічних підходів, поділяємо наукові узагальнення академіка В. Г. Кременя, що в сучасних умовах холістський і постмодерністський підходи є альтернативними більш сучасному – інтегративному підходу [9, с. 14]. І це так, адже світ спрямований до об'єднання, в тому числі й наша освіта у своїх зовнішніх і внутрішніх виявах прагне повної інтеграції до Європи і світу, а фундаментальні наукові проблеми, подібні до нашої, виступають об'єднуючим фактором, оскільки в них кристалізуються нагальні потреби людини й інформатизованого суспільства.

Обґрунтовуючи теоретичний рівень, спиралися на положення В. Н. Мясищева [11, с. 273], який першим звернув увагу на те, що в практиці має місце тотожність у поняттях «відносини» і «взаємодія», ввели до поняттєво-термінологічного апарату педагогіки категорію «освітньо-виховальні відносини» як спеціально організовану педагогічну взаємодію. Наш досвід свідчить і переконливо показує, що із зовнішнього педагогічного засобу відносини перетворюються у функцію вчителя, а потім – у якість особистості, яка формується. Це дозволило обґрунтувати суб'єкт-суб'єктні відносини як освітньо-виховальні, людиноутворювальні.

Доведено, що міжособистісна взаємодія в педагогічному процесі – це педагогічна взаємодія, підґрунтям якої є педагогічно доцільні відносини. Суб'єкт-суб'єктні, педагогічно доцільні відносини, як показало дослідження, розвивають перцептивне, когнітивне й емоційне відображення дорослого та дитини, на основі компетентнісного підходу дозволяють здійснити найголовніше – усвідомити школяреві при потребі, розбіжність його «Я-реального» і «Я-ідеального», без чого об'єктивно не можуть відбуватися його саморозвиток і самооцінка. Завдяки педагогічно доцільним відносинам педагог сприймає успіхи учнів і їхні особистісні цінності як взаємні, відчуває відповідальність за них. Отже, учень є головним суб'єктом освітніх змін. Але вони успішні лише тоді, коли ними глибоко переймається педагог і є їхнім співавтором. Учителю виступає організатором і провідником змін у педагогічному процесі, співавтором духовно-морального зростання школяра Специфіка модернізації й інноваційності полягає в тому, що це потребує освіти й самоосвіти упродовж життя

проходить через розум і душу вчителя й учня, а результативність позитивних змін залежить від педагогічної доцільності їхньої суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Усе це свідчить про перспективність розроблення проблеми.

Сутністю обґрунтованої нами парадигми виховання [4] й сучасної особистісно зорієнтованої моделі освіти є суб'єкт-суб'єктні відносини вчителів і учнів, що мають гуманний, рівноправний, морально-естетичний, тобто педагогічно доцільний характер. Лише завдяки формуванню педагогічно доцільних відносин зможемо здійснювати перебудову підтримувального типу навчання в інноваційне, відійти від узагальнено-соціальної і реально сприйняти особистісно-соціальну систему діяльності. Стає дедалі зрозумілішим, що в умовах демократизації всіх сфер людського життя навчально-виховні заклади мусять конструювати не лише загальну, просторово-часову, а й індивідуальну, особистісно-смыслову систему, в якій досягається якісна результативність навчання і виховання конкретного учня чи студента, гуманні, морально-естетичні відносини всіх учасників педагогічного процесу. Варто наголосити – від цього залежить оптимістична прелюдія школи до всього людського життя, про що мріяв Я. А. Коменський.

Найґрунтовніше феномен «відносини» на теоретичному рівні як загально-науковий об'єкт і об'єкт педагогічного пізнання досліджений А. П. Сидельковським. У своїй праці «Проблеми пізнання відносин у педагогіці» [13] вчений розглядає методологічні аспекти вивчення цієї категорії, але здебільшого з традиційних позицій, трактуючи людину «як сукупність суспільних відносин». Проте для нас важливо, що у своєму дослідженні він переконливо обґрунтовує відносини як базис, на якому мусять вибудовуватися пошуки в педагогічній теорії і практиці. Вивчення в педагогіці феномена «відносини», як свідчить наш науковий досвід, найчастіше підпорядковувалося завданням інших досліджень: методологічних проблем виховання, теорії та методики дитячого колективу, методів виховання, свідомої дисципліни, естетичного і правового виховання, культури поведінки тощо. Варто підкреслити, що найбільша увага категорії «відносини» відводилася при вивченні проблем морального і трудового виховання, але недостатня щодо громадянського, національно-патріотичного виховання. У наш час зростає значення відносин для більшого обсягу і кількості проблем освіти і виховання, а також як критерію ефективності навчально-виховної діяльності.

Як самостійне педагогічне явище, відносини вчителів і учнів уперше на теоретико-методичному і технологічному рівні вивчав О. Ю. Гордін. Акцент у його праці [8] припадав на вплив учителя (суб'єкта) на учня як об'єкта педагогічного процесу. Системоутворювальним елементом їхніх відносин О. Ю. Гордін уважав метод вимоги. Слід зазначити, що на той час це не входило в суперечність із сутнісною характеристикою суспільних відносин і авторитарно-дистантних взаємин «учитель-учень», панівних у загальноосвітній школі. Визнаючи теоретичний доробок О. Ю. Гордіна, а також Л. Ю. Гордіна, Т. І. Коннікової, В. М. Коротова, Б. Т. Лихачова, І. С. Мар'єнка, М. І. Монахова, Г. І. Щукіної та ін. учених, слід віддати належне вітчизняним дослідникам, зокрема, В. О. Сухомлинському (обґрунтовувалась етична сутність усієї педагогічної праці), О. В. Киричуку (вивчалися взаємини в класному колективі), В. О. Білоусовій (досліджувалася система ставлень у позакласній і позашкільній роботі) та ін.

Проте сьогодні вчені і практики недостатньо звертаються до проблеми відносин при дослідженні ідей дитиноцентризму, лідерства, цінностей, толерантності, проектної діяльності, розвитку економіки освіти, її інформатизації, виховання здорового способу життя школярів, що свідчить про слабку теоретичну розробленість цих напрямів як провідних у сучасному навчально-виховному процесі. Цінним вважаємо те, що на підґрунті відносин активно досліджувалися різні аспекти формування особистості вчителя, його компетентність, майстерність, педагогічний такт, стиль, авторитет тощо. У сучасних умовах фіксуємо недостатню увагу до підготовки педагогічних кадрів, аспект відносин потребує її подальшого обґрунтування щодо компетентнісно-контекстного, традицієзнавчого в українському і світовому синергетичному контекстах, автономії вищої освіти, самоврядування у студентських і учнівських колективах, а також інноваційні методики і технології, інтелектуального і духовного розвитку особистості, у контексті сучасних завдань Закону України «Про вищу освіту», указу Президента «Про стратегію національно-патріотичного виховання дітей і молоді».

Оригінальне методичне розв'язання проблеми знаходимо у творчості Н. Є. Щуркової. Вона представляє діяльнісний, технологічний підхід до феномена «відносини». На противагу цій позиції, В. О. Кан-Калик вирішальним у формуванні педагогічно доцільних відносин вважає особистісні якості педагога, його індивідуально-творчу неповторність, яка особливо яскраво виявляється в учительській майстерності. Проте, на наш погляд, тут немає альтернативи, так як таку інтегративну, багатовимірну категорію, як відносини, в сучасних умовах варто досліджувати і на загальнометодичному, і на індивідуально-творчому рівнях, у їх єдності. Таким чином, на сьогодні науковий інтерес становлять методолого-теоретичні й організаційно-методичні характеристики феномена «відносини». Вчителі погоджуються з реальністю потреби гуманізації школи на основі суб'єкт-суб'єктних взаємин зі своїми учнями. Як видно, заклик до дії досить переконливий, але сам зміст духовно-моральної діяльності вчителя в цьому руслі і на теоретичному, і на методичному рівнях, вирішальне значення суб'єкт-суб'єктних відносин у розвитку педагогічної науки і практики довгий час залишаються недостатньо обґрунтованими.

Беручи до уваги те, що практичні перетворення в царині педагогічної діяльності можуть бути успішними і реальними лише тоді, коли матимуть міцний методолого-теоретичний фундамент, нами феномен «суб'єкт-суб'єктні відносини» обґрунтовано як педагогічну категорію, а також розкрито структури, механізми, виявлено рушійні сили, схарактеризовано методи, види, типи, рівні й етапи процесу їх формування, що знайшло відображення в нашій монографії [7]. Як бачимо, в означеній проблемі зроблено немало, все ж перед педагогічною наукою постає завдання подальшого цілеспрямованого дослідження феномена «відносини». Освітньо-виховальні, гуманні суб'єкт-суб'єктні відносини мусять пронизати всю систему освіти, що є прогресивною світовою тенденцією і об'єктивно притаманне нашому народу, оскільки гуманність є іманентною рисою української ментальності. Наголошуємо, що характер відносин залежить від того, наскільки гуманною є позиція вчителя.

Гуманізм учителя передбачає насамперед самовіддану і сумлінну працю, повагу і віру в особистість дитини, увагу, допомогу, співчуття й співпереживання у труднощах людського становлення, об'єктивність в оцінюванні дій своїх

і учня, винятково вдумливий, самокритичний аналіз усієї своєї діяльності в разі скоєння дитиною правопорушення чи відхилення від норм моралі, вміння подивитись на те, що відбувається, очима своїх вихованців. Гуманізм, окрім того, – це результат великої і тривалої роботи педагога над удосконаленням своєї професійної компетентності. В. О. Сухомлинський заповідав, що любов до дітей – «вершина нашої педагогічної культури, думки і почуттів». Цей мудрий висновок видатного педагога можна розглядати як пораду і настанову щодо реалізації проблеми відносин. Отже, гуманізм – це високий професіоналізм, любов до дітей, педагогічна довершеність учителя.

Гуманізація відносин учителя й учня передбачає насамперед побудову такої педагогічної технології, яка б забезпечила не лише високу якість знань, а й свідомий вибір учнем духовних цінностей і формування на цій основі особистісно- і громадянсько-ціннісних орієнтирів. Взаємодія в такій педагогічній технології передбачає використання інтерактивних методів і форм, які б стимулювали самодіяльність і творчість учнів і вчителя, регулювання процесу взаємодії засобами пізнання і самопізнання, організації та самоорганізації, контролю і самоконтролю. Отже, гуманізм у контексті нашого дослідження розглядається як елемент нового педагогічного мислення, що характеризується зміною поглядів на дитину і педагогічний процес. Учень виступає в педагогічному процесі як суб'єкт взаємодії, на формування креативної і неповторної індивідуальності якого вона спрямована.

Оскільки сутнісною стороною відносин є дія, то підготовленість учителя, знання, діяльність визначають його когнітивно-культурний рівень і виокремлюються нами як перший і найважливіший структурний елемент взаємодії (відносин). Зовнішнім виявом предметної діяльності людини є поведінка, система взаємопов'язаних реакцій на навколишнє середовище. У зв'язку з цим варто підкреслити значення особистісних рис, способу дії, манер, учинкових реакцій учителя, оскільки тільки завдяки їм він вступає у взаємозв'язок з учнями, кожним своїм словом, інтонацією, мімікою, поглядом, посмішкою, жестом не лише справляє педагогічний вплив, а й сам його зазнає, організовуючи взаємодію. Саме тому В. О. Сухомлинський і А. С. Макаренко особливо наголошували на важливості культури, організації характеру педагога, вихованні його поведінки. Індивідуально-психологічні розходження у поведінці вчителів можуть бути специфічними, навіть суб'єктивно-унікальними, але вони повинні відповідати етичним нормам професії. Поведінка не тільки раціонально зумовлена, значною мірою залежить від типу нервової системи особи, структури і спрямованості психіки, його професійної підготовленості і культури. Вона детермінується матеріальними і побутовими умовами, інтересом до професії, любов'ю до дітей, статусом і комфортністю у педагогічному колективі, але завжди мусить мати професійно доцільний характер. У свідомих і позасвідомих формах поведінки завжди наявні емоції як один із способів вияву почуттів і оцінних суджень. Вони надають діям педагога певного забарвлення, а взаємодії – специфічного тону. Вміння вчителя організовувати власну поведінку й управляти своїми почуттями, емоційним станом – важлива професійна вимога. Доволі часто факти підвищення вчителем голосу в розмові з учнями, навісшування образливих ярликів і прізвиськ, порушення такту, ідкий сарказм, що принижують особистість, грубість свідчать про недостатню культуру й не-

вміння саморегуляції своєї емоційної сфери і, безперечно, гальмують формування виховальних відносин.

Характер емоційно-поведінкових актів учителя й учнів дає змогу судити про наявність чи відсутність позитивного мікроклімату в колективі. Варто при цьому підкреслити, що управління емоційним станом передбачає не придушення емоцій, а вмиле використання їх як ефективного засобу поліпшення якості виховання. Це змушує вчителя звертати увагу на такі, за словами А. С. Макаренка, «дрібниці», як стояти, сидіти, як підвестися зі стільця чи з-за столу, як підвищити голос, посміхнутися тощо. Разом із тим, надзвичайно важливе значення у вихованні мають оцінні судження з боку вчителя і форми їх вираження. У педагогічному процесі дії, поведінка та емоції вчителя злиті воедино, їх важко розділити, тому виокремлення їх умовне, хоча в структурі взаємодії роль кожного компонента відчутна, істотно впливає на темпи і характер формування суб'єкт-суб'єктних відносин учителя й учнів. Практика свідчить, що в процесі педагогічної взаємодії високого рівня відбувається повне саморозкриття здібностей і можливостей учнів, а також педагогічної компетентності вчителів. На основі сформованих освітньо-виховальних відносин досягається такий рівень спільності, за якого між учасниками педагогічного процесу зникають авторитарне домінування, емоційна напруженість та недовір'я, відбувається взаємне прийняття індивідуально-психологічних параметрів один одного, з'являється уміння стати на місце інших, ідентифікуватися з ними.

У сучасних соціокультурних умовах на основі суб'єкт-суб'єктних відносин педагог покликаний формувати не лише пізнавальну, а й емоційно-вольову й мотиваційну сфери дітей, здатність їх повноцінного вільного вияву. Звідси виводок, що вчитель одночасно мусить бути вихователем, психологом і предметником. Модель предметника у фаховій педагогічній підготовці, що переконливо доводиться багатьма вченими і підтверджується практикою, мусить витіснитися моделлю вчителя-вихователя, що об'єднує функції вчителя-урокодавця і вихователя – творця душі дитини. Таким чином, основною умовою успішного навчання, розвитку психіки, громадянських та інших людських якостей виступає суб'єкт-суб'єктна взаємодія дитини з дорослим (вчителями, батьками). Тому в підготовці вчителя поняття «професіонал» і «громадянин» мусять бути нероздільні, у своєму інтегративному вияві вони зможуть бути реалізовані в педагогічній діяльності за умови визнання індивідуальності, самобутності і самоцінності кожної дитини, її суб'єктності у виховній і навчальній діяльності. Це потребує не лише гуманістичного підходу до формування особистості вчителя, а й наповнення викладання, передусім педагогіки, інноваційним змістом, щоб забезпечити його нове педагогічне мислення і відповідну практичну діяльність. Над цим сьогодні працює кафедра загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету, вводячи інноваційні курси, створюючи нові підручники і посібники. Лише в цьому разі майбутній учитель кінцевим результатом буде вважати не тільки навчальні досягнення певної дитини, а передусім сформованість її як цілісної особистості. Від учителя повністю залежить, чи стане навчальний заклад школою радості, чи – в'язницею душі дитини.

Учень як суб'єкт навчання має не тільки притаманні йому пізнавальні можливості, а власне ставлення, зокрема до навчального предмета, він мусить обирати мету і способи самостійної діяльності, тому й відбувається його вза-

ємодія з учителем, виникають певні відносини. Вчитель відбирає найбільш вдалі з погляду його педагогічної компетентності варіанти методів і форм взаємодії, мотивує самостійну пізнавальну діяльність учнів, відкриває простір для вияву здібностей і можливостей. Отже, діяльність педагога спрямовується на розвиток елективності й самостійності, на перетворення дитини в активного суб'єкта навчання і виховання.

Проте в реальності навчально-виховний процес здебільшого продовжує мати офіційно-авторитарний характер елементарного співпідпорядкування, в основі якого – пояснювально-ілюстративна діяльність учителя і репродуктивна – учнів. Головна причина дегуманізації шкільних відносин криється насамперед у професійній неспроможності вчителя, у нечіткості його орієнтирів на школу і суспільство. В його роботі чимало недоліків загальнопедагогічного характеру. Гальмує взаємодію слабка практична спрямованість майбутнього педагога, невідповідність у співвідношенні теоретичної і практичної підготовки, скорочення обсягів практики. Збільшує дистантність у відносинах перевантаженість учнів. Недосконалість взаємодії викликана недостатньою кількістю сучасних підручників, необґрунтованістю ціннісних орієнтирів учнів, браком відповідних програм з виховання, єдиних вимог до вчителя і чітких правил поведінки учнів, шляхів і засобів їх соціальної адаптації й захисту.

Педагогічна взаємодія відбувається на трьох рівнях. Обґрунтовуючи рівні педагогічної взаємодії, ми далекі від того, щоб зводити в абсолют поняття «рівність» (учня і педагога) і «повна свобода» (дітей), особливо як умови і основи підходу до виховання особистості, не погоджуємося в цьому з багатьма вченими, підтримуючи педагогів-практиків. Неспроможність теорії «вільного» виховання насамперед полягала саме у визнанні «свободи» відносин як початкової позиції школи, їх свободи від головних норм моралі, суспільних відносин і запитів життя. Тому, розробляючи теоретико-методичні основи педагогічних відносин, ми розглядаємо рівні взаємодії учителя й учнів з урахуванням діалектики наступності, не в статичному, а в динамічному плані, не ізолюючи співробітництво і співтворчість від співпідпорядкування, і тим більше не протиставляючи їх.

Співпідпорядкування – це відносини, побудовані на строгому дотриманні нормативних прав і обов'язків учасників виховного процесу. Співпідпорядкування є основою й умовою співробітництва і співтворчості, але може нерідко перетворюватися у взаємодію на елементарному рівні інформаційного зв'язку, при якому вчитель (викладач) виступає суб'єктом, а учень (студент), як правило, лише об'єктом спільної діяльності. Воно не є повною мірою виховальним з погляду на особистість учня чи студента, комплекс сучасних цілей і результатів виховання.

Співробітництво – це взаємодія, яка в своїй основі спирається на співпідпорядкування, але за якої вчитель і учень об'єднані як рівноправні партнери спільним діалогом, спрямованим на успіхи в навчанні й вихованні. Вони обоє суб'єкти навчально-виховної діяльності. «У взаєминах суб'єктів, – писав С. Л. Рубінштейн, – немає ніякого принципового привілею у мого приватного «Я». Тому відносини між «Я» зворотні» [1, с. 106]. Співробітництво передбачає зацікавлене одержання нових для учнів знань. Стан кожного партнера – задоволеність учителя й успіх учня – це їх загальне досягнення. Відмінність співробітництва від співпідпорядкування – його набагато розвинутіша діалогічність

у всіх її виявах. Проте без монологічної спрямованості вчителя на формування свідомої дисципліни, порядку, основних моральних норм, поєднаних із повагою, переконанням і самовдосконаленням, співробітництво було б неможливе. Співробітництво неможливе без високого професіоналізму і чітких громадянських позицій учителя. Взаємодія при співробітництві будується на взаємоповазі, взаємоінтересі і взаємодовірі. Великої питомої ваги набувають: доброзичливість, терпляче переконання, особистий приклад учителя, довіра, самостійна робота учнів, поетапний вплив, порада, прохання, гумор, захоплення перспективою, відкритість, любов до дітей і предмета, стимулювання та інші прийоми. Найвищим рівнем взаємодії вчителя і школярів у процесі формування освітньо-виховальних відносин є співтворчість.

Співтворчість уміщує співвідпорядкування і співробітництво, при якому всі суб'єкти об'єднані творчим діалогом – пошуком нового у змісті й засобах навчання і виховання з метою активного саморозвитку та самовиявлення особистості кожної дитини, а також реалізації всіх наявних і потенційних можливостей учителя. Для педагога й учнів характерними стають не лише професіональна, ділова, а й глибока особистісна увага один до одного. Це забезпечує дружні, сердечні прив'язаності між суб'єктами виховання нерідко на все життя. Яскравим прикладом співтворчості є відносини, що склалися в Павлівській школі В. О. Сухомлинського, у колективах, якими керували А. С. Макаренко, О. А. Захаренко, у творчості полтавських педагогів – М. К. Андрієвського, І. Д. Гончаренка, А. І. Коваленка та ін.

На досягнення такого рівня відносин спрямовуються вся компетентність, інтелект, поведінка, воля, емоції, моральні й естетичні почуття вчителя. Він використовує прийоми морального вибору, подвійного результату, організації успіху, поділу захоплень, пробудження гуманних почуттів, ласкавого докору, заохочення тощо. Співтворчість і співробітництво на ґрунті гуманних і високomorальних відносин стають людиноутворювальними процесами. Вони потребують таких специфічних для учителя рис, як комунікабельність, відвертість, співпереживання, співчуття, співучасть, «інстинкт симпатії», емпатія, уміння поставити себе в становище іншого, налагодити зворотний зв'язок, передбачити результат, а також захопленість і здатність до самопожертви, що залежить від його особистісних рис і підготовленості у закладі освіти, подальшої неперервної самоосвіти. Важливим аспектом суб'єкт-суб'єктної взаємодії є здатність під її впливом здійснювати реальні перетворення не лише в пізнавальній, емоційно-вольовій, але і в особистісній сфері учня і вчителя, якість яких залежить від досягненого рівня відносин. У цілеспрямованому розвитку відносин від співвідпорядкування до співробітництва і співтворчості закладено можливості успішного інтелектуального й емоційного становлення кожного школяра, а також виявлення всього багатства ресурсів учительської компетентності, арсеналу педагогічних засобів і вдосконалення особистісних якостей педагога. Освітньо-виховальні суб'єкт-суб'єктні відносини мусять стати сутністю, умовою і формою сучасної особистісно-соціальної моделі педагогічного процесу, її результатом і критерієм.

Проведене дослідження дає підстави для уточнення структури поняття «освітньо-виховальні відносини». Відносини як педагогічна категорія містять внутрішній і зовнішній конструкти. Внутрішнім вважаємо власне відносини, а зовнішній конструкт – це спілкування і діяльність, у процесі яких вони фор-

муються і виявляються. При цьому відносини, які склалися, виступають їх (діяльності та спілкування) критерієм. Таким чином, не поділяємо позицію деяких учених, що розглядають поняття «відносини» і «спілкування» як ідентичні чи трактують відносини як модифікацію діяльності. Але така розбіжність, як робить правильний висновок О. В. Сухомлинська, – результат авторського розуміння і тлумачення цього феномена, адже наукові висновки в гуманітарному знанні персоніфіковані. Вони визначаються знаннями, культурою, релігією, переконаннями вченого.

Отже, для того, щоб суб'єкт-суб'єктні відносини перестали бути «порожніми, не опредмеченими конструкціями», нами на представленій методолого-теоретичній базі доведено їх освітньо-виховальний характер, розроблено наукові принципи: суб'єктності, особистісної спрямованості, спільної діяльності, взаємної відповідальності, самооцінки, елективності, професійного оптимізму, а також підтверджено вже відпрацьовані в теорії і практиці – поєднання вимогливості і поваги до особистості, опори на позитивне в ній та зв'язку з життям. На цій основі нами обґрунтована гуманістична, особистісно-соціальна, суб'єкт-суб'єктна парадигма виховання [4], розроблений навчально-методичний програмний супровід загальнопедагогічної підготовки в системі університетської освіти у складі навчального плану, програм, підручників, науково-теоретичних та організаційно-методичних посібників з теорії та історії педагогіки, неперервної педагогічної практики, за якими, поповнюючи й уточнюючи їх, працює кафедра загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. У розвиток поняття «освітньо-виховальні відносини» введено термін «професійні самовідносини», що дозволяє майбутньому вчителю самокритично оцінювати свої досягнення в професії, обґрунтувати інноваційну теоретичну концепцію і педагогічну технологію забезпечення єдності теорії і практики у багаторівневій підготовці вчителя. Під нашим керівництвом і за нашої участі щойно закінчено експериментальну перевірку інтернаціональної тьюторської технології в контексті завдань Болонського реформування, андрагогічної моделі підготовки фахівця, розроблено процес упровадження досягнень педагогічної науки, інноваційних технологій і кращого взірцевого досвіду в масову практику навчання і виховання [5]. Все це відіграє значну роль у розвитку педагогічної теорії і практики, реалізації завдань модернізації педагогічної освіти, а це означає, що і загальноосвітньої школи. Нововведення в підготовку вчителя – крок до нової школи, а через неї – і до подальшого оновлення суспільства.

У розвиток проблеми слід наголосити, що оскільки ми обґрунтували і визначаємо пріоритет суб'єкт-суб'єктних, гуманних, толерантних відносин над суб'єкт-об'єктними, дистантними, авторитарними, субординованими, в нашому науково-дослідницькому полі передусім перебуває проблема суб'єктності, до якої сьогодні виявляється значний інтерес у контексті модернізації змісту, методів і організаційних форм навчання та виховання у загальноосвітній і вищій школі. За даними дослідження, в основі суб'єктності лежить визнання самотності і самоцінності кожної особистості як індивіда, наділеного своїми неповторними природними даними, суб'єктивним соціальним досвідом і компетенціями, здатного до ініціативи, активності та самостійності, як суб'єктно-можливої основи існування людини.

Виховання завжди було і залишається особистісно-соціальним процесом, і скільки б ми не відмежовувалися від цього і не декларували особистісно орієнтоване, останнє входить до особистісно-соціального виховання як складник. Робимо акцент на соціальному аспекті, тому що він, поряд із суб'єктністю, об'єктивно наявний у виховному процесі. Навіть коли мова йде про самовиховання, то воно залежить не лише від позиції людини щодо себе (була, є, буде), а й від соціального фактора (суспільної моралі, культури, цивілізаційного розвитку країни). Тому обґрунтована нами суб'єкт-суб'єктна особистісно-соціальна гуманістична парадигма виховання є об'єктивним явищем суспільного розвитку, складовою сучасного культурологічного процесу й водночас його критерієм.

Сенс виховання вбачаємо в тому, щоб допомогти дитині якнайповніше розкрити те, що в ній закладено природою, а далі – його розвивати і збагачувати, організовуючи «саморух» особистості. Таким чином, учитель мусить дати розвинутися, за словами М. І. Пирогова, «внутрішній людині» в людині, щоб забезпечити становлення суб'єктності й соціальної позиції кожного школяра. В цьому основне завдання особистісно-соціального виховання і його можна досягти перш за все засобом освітньо-виховальних суб'єкт-суб'єктних відносин.

На основі одержаних даних, вивчення методологічних і методичних засад педагогічної категорії «відносини» нами обґрунтовано оновлену парадигму виховання. Дитина в ній розглядається як мета і сенс виховання, самоціль суспільства, причина і критерій усіх суспільно-економічних перетворень, у тому числі подальшого розвитку педагогічної науки. Учитель – організатор взаємодії і зразок для учнів у її здійсненні. Від характеру тих відносин, які він конструює з учнями, залежать взаємини в колективі дітей, їх ставлення до оточуючої дійсності, само відносини школярів. Нами було доведено, виховально-освітні суб'єкт-суб'єктні відносини дорослих і дітей мають переваги перед змістом і методами навчання та виховання, вони є необхідною умовою самоосвіти і само творення кожної особистості дитини [2; 6].

Без категорії «відносини» неможливо розглядати питання змісту освіти і виховання, їх етнізацій, що особливо важливо в умовах подальшої розбудови громадянського суспільства. У своїх працях з названої проблематики розвиваємо ідеї етнонаціональної цілісності України, виховуємо повагу до етнокультур народів, що споконвіку населяють Україну, єдність у вихованні інноваційного і вічного. Як методологічне підґрунтя використовуємо положення М. Драгоманова, «що потрібно вийти з того вузького і поверхневого націоналізму, що в Європі втратило смисл», сповідуємо узагальнення Г. Ващенко, що ми українці в водночас європейці, робимо висновок про необхідність виховання суб'єкт-суб'єктного ставлення до народів Європи і світу, а громадянина України прагнемо формувати як частку великого національного і вселюдського «Я». Отже, морально-етичні, освітньо-виховальні, суб'єкт-суб'єктні, педагогічно доцільні відносини – це відносини людської гідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абульханова-Славская К. А.* Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна / *К. А. Абульханова-Славская, А. В. Брушлинский.* – М., 1989. – 243 с.
2. *Бойко А. М.* Виховання людини: нове і вічне : монографія / *А. М. Бойко.* – Полтава : Техсервіс, 2006. – 566 с.

3. Бойко А. М. Виховуємо громадянина і професіонала : теорія, досвід : монографія / А. М. Бойко, П. Г. Шемет. – Полтава : Полтава, 2003. – 404 с.
4. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації : навч.-метод. посіб. / А. М. Бойко. – К. : ІЗМН, 1996. – 232 с.
5. Бойко А. М. Педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії педагогіки : навч.-метод. посіб. : у 2 ч. / [за ред. А. М. Бойко]. – К. : ВІПОЛ – Полтава : АСМІ, 2004. – Ч. 2. – 2004. – 498 с.
6. Бойко А. М. Упровадження педагогічної інноватики в практику виховання : монографія / А. М. Бойко; Полт. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2011. – 384 с.
7. Бойко А. М. Теория и методика формирования воспитывающих отношений в общеобразовательной школе : монография / А. М. Бойко. – К. : Вища школа, 1990. – 267 с.
8. Гордин О. Ю. Формирование отношений педагогов и учащихся в советской школе / О. Ю. Гордин. – М. : Педагогика, 1977. – 151 с.
9. Кремень В. Г. Поступ до нової філософії освіти в Україні / В. Г. Кремень // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні. – Харків, 2002. – С. 9-23.
10. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму – шлях змін і розвитку / В. Г. Кремень // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2011. – № 4. – С. 33-34.
11. Мясищев В. Н. Социальная психология и психология отношений / В. Н. Мясищев // Проблемы общественной психологии. – М. : Педагогика, 1965. – С. 273-286.
12. Петровский А. В. Социальная психология коллектива / А. В. Петровский, В. В. Шпалинский. – М. : Педагогика, 1979. – 176 с.
13. Сидельковский А. П. Проблемы познания отношений в советской педагогике / А. П. Сидельковский. – Ставрополь, 1971. – 286 с.
14. Сухомлинський В. О. Лист про Педагогічну етику / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори. : [в 5 т.]. – К., 1977. – Т. 5. – С. 593-600.
15. Dewey J. Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education / J. Dewey. – N.-Y. : The Free Press, 1916. – 378 p.

АЛЛА БОЙКО

ПЕДАГОГ КАК СОАВТОР ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ ПОНЯТИЯ «СУБЪЕКТ-СУБЪЕКТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ И ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ»

На методолого-теоретическом и технологическом уровнях обоснован феномен «субъект-субъектные отношения» как педагогическая категория и основа дальнейшего развития педагогической теории и практики. Раскрыты ретроспектива, современное состояние, охарактеризованы актуальность и целесообразность всестороннего исследования этого понятия. Выявлены структуры, механизмы, уровни и средства формирования субъект-субъектных отношений в педагогическом процессе общеобразовательной и высшей школы.

Ключевые слова: субъект-субъектные отношения, учитель, ученик, преподаватель, студент, образование, воспитание.

ALLA BOYKO

TEACHER AS CO-AUTHOR OF SPIRITUAL AND MORAL CONTENT OF THE CONCEPT «SUBJECT-SUBJECT RELATIONS IN THE COMPREHENSIVE AND HIGHER SCHOOL»

Based on this educational and foster relationships achieved this level of generality, in which between the educational process participants disappear authoritarian domination, emotional tension and mistrust, there is a mutual acceptance of individual psychological parameters of each other, there is the ability to take the place of others, to identify with them.

In modern sociocultural conditions on the basis of the subject-subject relationship the teacher is supposed to create not only cognitive, but also emotional and motivational sphere of children, the ability of their full free expression. The conclusion is that the teacher must be educator, psychologist and school discipline. The model of a subject in vocational educational training, which is convincingly proved by many scientists and confirmed by practice, to be supplanted by the model of the teacher-educator that combines the functions of a teacher proctavia and educator; the Creator of the soul of the child. Thus, the main condition for successful training, development of mentality, civil and other human qualities is the subject-subject interaction of the child with adults.

This requires not only a humanistic approach to the formation of teacher identity, but also the content of teaching, especially of pedagogy, innovative content, to ensure the new pedagogical thinking and relevant practical activities. On this work of the Department of General pedagogy and andragogy Poltava national pedagogical University, introducing innovative courses, creating new textbooks and manuals. Only in this case the future teacher the end result will take not only the academic achievements of a particular child, and primarily the formation of her as a whole person. From teachers ensures that the school the school of joy – prison baby showers.

Teaching the interaction occurs at three levels. Justifying the level of pedagogical interaction, we are far from being able to build in the notion of absolute «equality» (student and teacher) and «complete freedom» (children), especially as the conditions and framework approach to the education of the individual, not agree with many scientists, supporting teachers and practitioners. The inconsistency of the theory of «free» education, above all, lies precisely in the recognition of the «freedom» of relations as initial positions of the school, their freedom from major standards of morality, social relations and demands of life. Therefore, developing theoretical and methodological basis of pedagogical relations, we consider the levels of interaction between teachers and students taking into account the dialectics of continuity, not in static but in dynamic terms, not insulating the cooperation and co-creation of hierarchy, and certainly not opposing them.

In the development of the problem it should be emphasized that because we are justified and determine the priority of the subject-subject, humane, tolerant relations over the subject-object, distance, authoritarian, subordinated, in our research field first of all is the problem of subjectivity, to which today there is considerable interest in the context of modernizing the content, methods and organizational forms of education and training in secondary and higher education.

Based on the obtained data, the study of methodological and methodical bases of pedagogical categories of «relationships» we substantiated an updated paradigm of education.

The essential party of the relationship is the action, the preparedness of teachers, the knowledge, the activity is determined by its cognitive-cultural level and are allocated by us as the first and most important structural element of interaction (relations). The external manifestation of the subject of human activity is a behavior, a system of interrelated reactions on the environment.

Keywords: *subject-subject relations, teacher, pupil, lecturer, student, education, upbringing.*

Одержано 15.02.2016, рекомендовано до друку 04.04.2016